

PETŐCZ ANDRÁS

A születés éve

A JELENLÉT A '80-AS ÉVEK ELEJÉN

Közel negyven éve rövid időre újjászületett egy lap. Az újjászületésének körülményei jellemzik az adott időszakot.

Volt egy év, 1980, amikor valamiféle *nyugtalanság, várakozás* volt jellemző sokakra, különösen azon generáció képviselőire, amelyik akkoriban tudatosult, akkor kezdte meg életének harmadik évtizedét. Visszatekintve a majdnem negyven évvel ezelőtti időszak történéseire, nyugodtan elmondhatjuk, hogy ez az év – az 1980-as – nem csupán „évtized-határhíd” volt, ahogy azt az akkori *Mozgó Világ* sorozata – amelyben a kor fiatal íróit, költőit kérdezte meg a szerkesztőség – hirdette, hanem *korszakváltás* is. Ma már tudjuk, de akkor még nem tudhattuk, hogy a közép- és kelet-európai rendszerváltások előtti utolsó évtized kezdődik 1980-ban, és ez az évtized, a „80-as évek”, már az első – vagyis *nulladik* – évtől előkészíti mindazt, amit tíz évvel később megéltünk.

Talán ma már nem igazán érthető, mitől is lelkesedett annyira akkoriban az a 21 éves egyetemista, aki – amikor egyhónapos külföldi útjáról hazatért – a pártállam vezető napilapjának a címlapján azt olvasta, hogy „*Folytatódnak a sztrájkok Lengyelországban*”. Mindez 1980 augusztusában történt. Sokan nem akartunk hinni a szemünknek, amikor megpillantottuk ezt a bizonyos újságcikket. Korábban elképzelhetetlen volt, hogy az egypártrendszerű diktatúrában, ahol a társadalom „vezető ereje” a „munkásosztály”, sztrájkok, országos méretű munkabeszüntetések robbanjanak ki.

1980 kétségtelenül a változás éve. Az akkori lengyelországi sztrájkmozgalmakkal természetesen és nagyon ösztönösen vállaltunk szolidaritást, amely szolidaritás tulajdonképpen csak abból állt, hogy kítűztük a lengyel szakszervezet, a Solidarność jelvényét. Nem volt éppen veszélytelen vállalkozás ilyen jelvényekkel sétálni Budapesten, de a rendszer – talán meglepő módon – békén hagyta a jelvény viselőit, akik így jártak egyetemre, mindenhova, köztük olyan típusú alternatív estekre is, amelyeken ott volt az „ellenállás melankóliája”, hangulata, „feelingje”, bár „engedélyezett” estek voltak. Persze voltak olyan összejövetelek is, amelyek korántsem kaptak hivatalos engedélyt. Ilyen volt – többek között – az Óra utcai „hétfői szeminárium”, „repülő egyetem”, amelynek otthont Jávor István fotós és filmes lakása adott, és ahol olyan előadások hangzottak el, amelyek élesen bírálták az akkori rendszert, és ahol nyíltan egy új típusú, demokratikus, többpártrendszerű társadalmi berendezkedés lehetősége – mint nagyon is távoli perspektíva – körvonalazódott a hallgatóság előtt.

A lengyelországi sztrájkokkal és a hazai „repülő egyetemekkel” párhuzamosan ebben az évben, vagyis 1980-ban erősödött meg a hazai szamizdat-mozgalom, vagyis sokasodtak meg az olyan jellegű kiadványok, újságok és könyvek, amelyek illegálisan, engedély nélkül jelentek meg. Ennek legismertebb példája a *Beszélő* volt, amely illegális, „föld alatti” nyomdában készült, és meglehetősen gyorsan ismert lett a politikailag érzékeny fiatal értelmiség vagy

egyetemisták körében. A *Beszélő* beszerzése persze nem volt egyszerű, a terjesztéséért akár börtönt is lehetett kapni, mégis – és ez is jellemző az akkori rendszer meghátrálására, bizonytalanságára – elég hamar elterjedt a hír, hogy egy magánlakásban bizonyos napokon ezek a kiadványok megvásárolhatóak. A magánlakás, Rajk László lakása, közel az akkori Pesti Barnabás utcához, vagyis közel az ELTE Bölcsészettudományi Kar korabeli épületéhez, a Galamb utcában volt található, és ha az egyetemista az órái után arra járt, vehetett egy-egy színtanyomással vagy fénymásolási technikával készített kiadványt.

Hosszú lenne felsorolni mindazt, ami ezt az 1980-as évet izgalmassá tette, és – utólag elmondható – valamiképpen előrevetítette a rendszerváltás korszakát. A politikai rendszert megkérdőjelező, rendszerellenes szervezkedések mellett a művészeti, irodalmi kezdeményezések is új perspektívákat nyitottak. Nyilvánvalóan nem az akkoriban meglévő irodalmi intézményekre gondolhatunk, sőt, éppenséggel a hivatalos intézményrendszer és kiadói struktúra, állami folyóiratok voltak használhatatlanok, merevek az akkoriban induló fiatal írók számára. A hivatalos intézményrendszer mellett viszont létezett valami olyan is, ami kívül állt a meglévón, a *hivataloson*, vagy éppenséggel megkérdőjelezte azt. Ilyen volt például a jugoszláviai Újvidéken megjelenő Új Symposion című lap, illetve a párizsi Magyar Műhely című folyóirat, valamint a határon túli vagy emigrációban levő könyvkiadók és folyóiratok közül néhány. A hazai lapok közül egyedül a korabeli *Mozgó Világ* jelentett tájékozódási pontot.

Beszélhetünk még a kor művészeti mozgalmairól, a *mail-art* megerősödéséről, valamint az európai költészet útkereséséről, a vizuális és akusztikus vers újbóli feltűnéséről, amely jellemezte ezt az időszakot. Érinteni kellene a fiatalok politikai önszerveződését, azt az újbóli és újbóli igényt, hogy a KISZ mellett alternatív ifjúsági szervezetek jöjjenek létre. Ez az igény már 1980-ban megjelenik, beszélgetések szintjén mindenképpen, jóval megelőzve a Fidesz szerveződését. És mindemellett beszélni kellene még – a korszakot vizsgálva – a különböző európai békemozgalmak megerősödéséről, amelyek visszhangra leltek az akkori hazai egyetemista fiatalok köreiből. Jellemző, hogy éppen ekkoriban alakult meg a „kilencek békemozgalma”, amely a későbbi Dialóg békemozgalom egyik őse volt, tagjai között Nóvé Béla, Szent-Iványi István és jelen sorok írója is jelen volt.

1980 tehát a „születés éve”. Valami mindenképpen meg akart születni, valami változás el akart indulni. Így született újjá az ELTE Bölcsészettudományi Karon a *Jelenlét* című folyóirat. Talán jelképes, hogy az elhatározás a kezdeményezésre éppen egy repülő egyetemi előadásra való utazás közben született két 21 éves egykori gimnáziumi osztálytárs – Horváth Tamás és jómagam – fejében. Valahogy természetesnek tűnt, hogy *lehet* folyóiratot alapítani. Pedig nem volt természetes.

1980-ban természetesnek tűnt az is, hogy „lelkesebben” szerkesztőtársakat „toborzunk”. Végül hárman, Kukorelly Endrével kiegészülve kezdtük felépíteni azt, ami – utólag elmondható – az adott időszakban valójában kivihetetlen volt.

Hogy a meglehetősen naiv kezdeményezésből hogyan is lett folyóirat, vagy éppen „folyóirat” (az idézőjelről később), az, mai szemmel nézve, szinte képtelen történet. Viszont hivatkozni lehetett arra, hogy a Bölcsészkaron korábban is volt irodalmi lap, illetve kiadvány, például a „Tiszta szívvel”, többek között Bella István szerkesztésében, vagy a Kulin Ferenc, Csaplár Vilmos, Szilágyi Ákos és mások szerkesztésében megjelenő korábbi *Jelenlét*, amely 1972 és 1976 között jelent meg. Mégis, a három fős szerkesztőségünk bárhol kopogtatott, visszautasításra talált. A hivatkozás az volt, hogy „ezekben a kaotikus időkben” mindez „veszélyes”

lehet. Akkor tört meg a jég, az elutasítás jege, és akkor érződött valamiféle remény, amikor a Bölcsészkar dékánja, Diószegi István a kezdeményezés mellé állt. Egészen pontosan abba egyezett bele, hogy megjelenjen *egyetlen* irodalmi antológia a Bölcsészettudományi Kar kiadásában, és ehhez hajlandó volt a nevét is adni, abban az esetben, ha a XX. századi Magyar Irodalmi Tanszék vezetése ezt támogatja. Erre már az akkori politikai és kulturális hatalom egyik meghatározó képviselője, a Tanszék professzora, Király István is bólintott, azzal a feltétellel, hogy a Tanszék „ellenőrizheti” a kiadvány tartalmát előzetesen. Koczás Sándor docens lett a Tanszék vezetése részéről a „szuperlektor”, és kijelöltek egy „felelős szerkesztőt”, Csűrös Miklóst. Csűrös nagyon jó választásnak bizonyult a számunkra. Mert semmibe sem szólt bele. Ez akkoriban bátorságnak volt nevezhető.

Mindemellett elhatároztuk, hogy heti, illetve olykor kétheti rendszerességgel Alkotókört hozunk létre. Hétfőnként találkoztunk a BTK „A” épületének egyik magasföldszinti helyiségében, ott tartottunk felolvasásokat. A forma kedvéért ezekre az alkotóköri összejövetelekre elhívtuk Csűrös Miklóst is, aki – emlékezetem szerint – szinte soha nem jelent meg ezeken az összejöveteleken.

A Jelenlét általunk szerkesztett első számának megjelenése, amely még antológiaként látott napvilágot, további nehézségekbe ütközött. Mint kiderült, folyóirat-engedélyre semmi esély nincs, ezt semmilyen formában nem vállalta fel a Bölcsészettudományi Kar vezetése, ezért döntöttünk az „egyszeri” antológia mellett. Az is kiderült, hogy a dékán ugyan felelős kiadóként nevét adja az antológiánkhoz, de annak megjelentetését engedélyeztetni kell a korszak Oktatási és Kulturális Minisztérium Kiadói Főigazgatóságán, hiszen – a pártállamban – nem lehetett engedély nélkül nyomdába adni semmilyen kéziratot. Amikor – az alkotóköri összejöveteleknek köszönhetően – összeállt az első gyűjtemény, és azt „ellenőrizte” Csűrös Miklós felelős szerkesztőként, illetve Koczás Sándor „szuperlektorként”, és a Dékán mint felelős kiadó aláírta azt a formanyomtatványt, amely a kiadási engedély megszerzéséhez volt szükséges, akkor végre mehettünk a kézirattal a Minisztérium épületének ötödik emeletére, ahol a Kiadói Főigazgatóság hivatala volt. Ott kellett leadni a teljes kéziratot, hogy azt „átolvassák”, és néhány hetes várakoztatás után az engedélykérelmet lepecsételjék, és ezzel zöld utat adjanak a kiadáshoz. Utána vihettük a kéziratot az ELTE Soksorosító Üzemébe, a Maglódi útra, Kőbányára, ahol egyébként az egyetemi jegyzetek is készültek, és a meglévő papírok és dékáni megrendelő birtokában elindulhatott a nyomtatás.

Mindebből látni lehet, nem volt egyszerű. Újabb és újabb engedélyeket kellett szerezni, újabb és újabb ajtókon kellett kopogtatni ahhoz, hogy megszülessen a Jelenlét. Mai szemmel nézve, elképesztően sok akadályt gördítettek az útba, mégis, egyetlen egy akadályt soha. Soha nem mondták azt, hogy nincs a kiadványra *pénz*. A rendszernek valószínűleg ez is a jellemzője volt. A „pénz” szót nem használták. Pénzről nem beszéltek.

Az Alkotókör, annak hírére, hogy már „folyóirat” is van – valójában hivatalosan nem volt –, elképesztően népszerű lett. A rendszeres találkozók sokszor harminc-negyven fiatal is összejött. Pillanatok alatt kiderült, hogy a Jelenlétben mindenki publikálni szeretne. Olyan zárt volt a hivatalos folyóiratok rendszere, és annyira nem elégtette ki az igényeket, hogy egy „alternatív” lap igen gyorsan nagy népszerűsége tehetett szert abban az időben. Számos jó kézirat érkezett, és korántsem csak egyetemistáktól. Már az 1981-ben megjelent első számban feltűntek egy fiatal képzőművész, Háy Ágnes rajzai. Háy Ágnes a politikai ellenzék egyik meghatározó, egyébként rendőri megfigyelés alatt álló alakjának, Krassó Györgynek

volt az élettársa, ilyen módon az a tény, hogy az ő rajzai megjelentek a Jelenlétben, természetes módon hozott közel minket az akkori demokratikus ellenzékhez. Krassó a rendszerváltás idején a később legendássá lett Magyar Október Pártot alapította meg. Persze, nekünk fogalmunk sem igen volt, ki is az a Krassó György.

Hogy hogyan is lett „folyóíráttá” a Jelenlét, miközben nem volt lapengedély, az is jellemző az adott időszakra. A minisztériumi Kiadói Főigazgatóságot az ismert költő és műfordító, Timár György felesége vezette. Timár Györgyné érezhetően szimpatizált velünk, amikor felvitük az antológiánk kéziratát engedélyezésre, és a második látogatás idején, amikor is a pecsétet papírt átvehettük, azt kérdezte, mintegy „civilként”, hogy tervezzük-e valamiféle folytatást. Amikor megtudta, hogy a cél a folyóirat lenne, de erre semmi remény sincs, különös javaslatlalt állt elő. Mint tudvalevő, a folyóiratokra, lapokra az engedélyt egy másik hivatal, a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala adhatta ki abban az időben, de nyilvánvaló volt, hogy ezt a hivatalt nem lehet megnyerni a Jelenlét ügyének. Timárné csak annyit mondott, hogy „a következő kiadványt, mint ismét egyszeri kiadványt, itt, nálam engedélyeztessék”. Először nem értettük. „A címe lehet ugyanez, kis változtatással”, mondta Timárné. „Lehet az a címe, hogy Jelenlét 8, meg aztán Jelenlét 9, meg Jelenlét 10? „, kérdeztük. „Persze”, mosolygott Timárné. „De az már olyan, mintha folyóirat lenne”, mondtuk. Timárné erre nem válaszolt.

Így lett aztán „folyóirat”. Az „egyszeri” kiadványok mind Jelenlét néven jelentek meg, csak éppen számmal jeleztük azt, hogy hányadik Jelenlétnél is tart a sorozat. A lap kivitelében egyre inkább hasonlítani kezdett a hivatalosan megjelenő folyóiratokhoz, azzal a lényeges különbséggel, hogy ez a lap valóban „civil” kezdeményezésre, alternatív lapként jött létre.

A szerzők többségének valójában semmi köze nem volt az ELTE Bölcsészettudományi Karhoz. Az akkori fiatal irodalom számos képviselője adott kéziratot, Endrődi Szabó Ernő, Kőrössi P. József, Bodor Béla, Bíró József, Sajó László és mások. És itt jelent meg először Rainer M. János tanulmányosorozata az ötvenes évek Irodalmi Újságjáról. Krassó György emiatt a tanulmányosorozat miatt kereste újból és újból a Jelenlétet. Sikerült megjelentetni Sükösd Miklós lengyelországi úti jegyzetét, amit a Mozgó Világból a politikai cenzúra akkor vett ki. Egészen pontosan Sükösdnek ez az írása egy olyan dolgozat volt, ami miatt már akkor be akarták tiltani a Mozgó Világot. A Jelenlét, talán mert kisebb példányszámú, marginális lapnak számított, tudta közölni. És szenczió volt Allen Ginsberg verseinek a megjelenése is – Eörsi István fordításában –, olyan versek voltak ezek is, amelyeket a hivatalos folyóiratok nem mertek vállalni.

A Jelenlét és az Alkotókör pillanatok alatt került a figyelem középpontjába. A Bölcsészettudományi Karon volt már egy ellenzéki politikai szervezkedés, amelyben olyan személyek vettek részt, mint Hodosán Róza, Révész Judit vagy Szent-Iványi István. Az Egyetemi Színpad színházi produkcióit Kardos Tiborczal az élén szervező csoportosulás is fontos volt. Mindezek mellett és velük együtt a Jelenlét és az Alkotókör is a korszakban meghatározó lett, különösen azután, hogy lapból könyvesbolti terjesztésre is került. Az időszak utolsó, 13-ik száma már kétezer példányban jelent meg.

A lap ismertségét mutatja, hogy 1983-ban a szerkesztőség megkapta Papp Tamástól a hetvenes évek avantgárd művészetét bemutató Szógettő antológia kéziratát, amely aztán a Jelenlét különszámaként jelent meg az évtized végén. A Szógettő megjelenése után a Jelenlét még folytatódott, kezdetben az ELTE kiadásában, majd a rendszerváltás után a Médium-Art

Stúdió irodalmi és művészeti egyesület folyóirataként. A legutolsó – a számozás sorrendjében a 37-ik – száma 2003 márciusában látott napvilágot.

Az 1980-as évek elején, persze, semmit sem lehetett tudni még egy lehetséges és valamikori „rendszer váltásról”. A jelenlét csupán létezni akart, az az aktivitás, ami jellemezte a lapot és körét, természetes gesztusa volt egy akkor induló fiatal generációnak. Hogy ez a természetes gesztus a lázadás jegyeit viselte magán, és kapcsolatot keresett a szerveződő demokratikus ellenzékkel, nos, ez sem volt éppen szokatlan azokban az években. Hogy ezekből az apró gesztusokból aztán az évtized végén valamiféle rendszer váltás születik, azt viszont senki sem remélte.

